

نکاتی در مورد

نسخه های کرامی

مدفون در حرم رضوی

رحمت سیرجانی

در یکی از مراحل بازسازی حرم مطهر رضوی، صندوقچه ای پیدا شد که حاوی چند نسخه خطی بود.^۱ اهمیت این نسخه های خطی، همان گونه که خواهد آمد، در تعلق آنها به یکی از مدارس فرقه کرامیه نیشابور می باشد.^۲ فرقه کرامیه، پیروان ابو عبدالله محمد بن کرام (م ۲۵۵) عابد و زاهد حنفی مذهب است. این فرقه روزگاری دراز در خراسان به حیات خود ادامه داد و در منابع از حیات این فرقه تا اوایل قرن هشتم، مقارن با یورش مغول آگاهی های در دست است.^۳ حنفیان از نظر کلامی به چند دسته تقسیم می شوند: نخست حنفیان ماتریدی که به نام مشهورترین فقیه ماتریدی، ابو منصور ماتریدی شناخته می شوند. دوم حنفیان معتزلی، سوم حنفیان اهل حدیث که در حقیقت کرامیان در این دسته قرار می گیرند. بر خلاف اهل حدیث در بغداد و شافعیان در خراسان، کرامیان به علوم قرآنی توجه داشته اند و آثار به جا مانده و شناخته شده از این فرقه در حال حاضر در این حوزه می باشد.^۴ با این مقدمه کوتاه به بررسی کوتاهی در مورد نسخ یافت شده در حرم رضوی می پردازیم.

صحیفه سجاده

صحیفه سجاده که مشتمل بر دعاهای منسوب به سید ساجدین امام علی بن الحسین (ع) است، یکی از کتاب های مورد توجه شیعیان در طول تاریخ می باشد. با وجودی که منابع، کرامیان را معاندان سر سخت اهل بیت معرفی می کنند،^۵ یکی از نسخه های یافت شده، صحیفه سجاده ای می باشد که وقف یکی از مدارس کرامیه در نیشابور بوده است.^۶ در آغاز نسخه آمده است: و جاء فی ظهرة الورقة الاولى من الصحیفه، کتاب فی الدعوات من قبل علی بن الحسین جد جعفر بن محمد

الصادق بن علی رحمة الله علیه و یسمى الکامل لحسن ما فیه من الدعوات و الاصل (النسخه ۹) لابی الحسن بن ابراهیم بن محمد الزامی الهیصمی اسعد الله ...^۷ لقب هیصمی وی را مرتبط با یکی از خاندان مشهور کرامیه نیشابور، یعنی خاندان هیاصمه نشان می دهد.^۸ شرح حال وی در کتب تراجم موجود یافت نشد، اما شرح حال فرزند وی یعنی اسماعیل بن الحسن بن

۱. ر. ک: فهرست کتابخانه آستان قدس رضوی، جلد یازدهم، نوشته آقای ولایی، ص ۶۷۱-۶۷۵.

۲. در مورد کرامیه بنگرید به تحقیق مفصل ژوزف فان اس در: مجله معارف، دوره نهم، شماره ۱، سال ۱۳۷۱، مقاله «متون دربار کرامیه» ترجمه احمد شفیعی ها. همچنین برخی نکات پراکنده دیگر که از نظر فان اس به دور مانده است توسط راقم همین سطور در مقاله ای با عنوان «پژوهشی در مورد کرامیه» در مجله هفت آسمان، شماره دوم، سال ۱۳۷۸ به چاپ رسیده است.

۳. مقدمات کتاب التعلیم، مسعود بن شبیه بن الحسین السندی، تحقیق: محمد عبدالرشید النعمانی، حیدرآباد، ۱۳۸۴، ص ۲۰۵.

۴. یکی از مهم ترین آثار کتاب المبنی لنظم المعانی، نوشته فقیه کرامی ابو محمد احمد بن محمد بن علی عاصمی (زنده به سال ۴۲۵) می باشد. آنچه که امروز از این تفسیر در دست داریم تنها یک مقدمه و تفسیر قرآن تا سوره احزاب است. مقدمه این کتاب را آرتور جفری تصحیح کرده و به چاپ رسانده است. این کتاب همچنین بخش های از یک تفسیر کرامی دیگر به نام «فیه ما فیه» نوشته فقیه کرامی ابوسهل محمد بن محمد بن علی الطالقانی الانصاری را در بر دارد. بنگرید به: مقدمتان فی علوم القرآن، قاهره ۱۹۵۴، ص ۸، ۱۰، ۱۲، ۱۳، ۱۶، ۱۷، ۲۰، ۲۲، ۴۹، ۵۱، ۵۳، ۲۳۵، ۲۴۰، ۲۴۵.

۵. به عنوان مثال بنگرید به: ترجمه سواد الاعظم، ص ۱۸۸ و مقاله «پژوهشی در مورد کرامیه»، ص ۱۲۵-۱۲۶، فان اس، همان، ص ۴۷. سید مرتضی نیز در عبارتی کلی به اهل خراسان اشاره کرده و آنها را به معروف بودن انحراف از اهل بیت یاد می کند. بنگرید به: رسائل الشریف المرتضی، ج ۲ ص ۲۵۳. گرچه از منابع موجود این گونه بر می آید که مسئله ناشی از انکار برخی فضائل است و الا کرامیه همانند دیگر اهل سنت نسبت به اهل بیت ارادتمند بوده اند.

۶. در مورد مدارس کرامیه نیشابور از وجود سه مدرسه دیگر اطلاع داریم. بنگرید به: منتخب من السیاق، تلخیص صریفینی، رقم های ۱۶۵، ۸۴۶ و منتخب من السیاق. (تلخیص توسط فردی نامشخص است که توسط آقای محمد کاظم محمودی، به زودی به چاپ خواهد رسید، رقم ۱۸۵۶. با تشکر از آقای محمودی که امکان استفاده از متن تصحیح شده را برای این جانب فراهم آوردند).

۷. صحیفه سجاده، تصحیح آقای کاظم مدیر شانه چی، ۱۳۷۱، ص ۴۰. کتابت نسخه در سال ۴۱۶ توسط خود الهیصمی می باشد.

۸. در مورد این خاندان بنگرید به: فان اس، پیشین، ص ۷۴-۸۳.

جرء فيه آیات الرقية والحرز

این رساله کوتاه در آخر کتاب فی قوارع القرآن چاپ شده است. ۲۱. برخی روایات از ابو محمد حامد بن احمد طحیری نقل شده است.

فضائل شهر رجب

این رساله در آخر کتاب شواهد التنزیل، نوشته حاکم حسکانی به چاپ رسیده است. ۲۲. رساله ای است کوتاه در مورد فضائل اعمال ماه رجب که حاکم حسکانی آن را به خواهش حامد بن جعفر نگاشته است.

با مشخص شدن اهمیت این نسخه ها جای آن دارد تا اگر اطلاعات دیگری در مورد این مجموعه وجود دارد، متصدیان محترم کتابخانه آستان قدس رضوی یا افراد مطلع دیگر آنها را جهت اطلاع محققان منتشر کنند.

۹. منتخب من السیاق، رقم ۳۳۷. همچنین بنگرید به: فان اس، پیشین، ص ۷۶.
۱۰. وی یکی از فقهای کرامی نیشابور است. از وی کتابی به نام الايضاح بر جای مانده است که در علوم قرآنی می باشد. بر اساس یگانه نسخه خطی (قراءات القراء المعروفین، تحقیق احمد نصیف الجنابی، الرساله، بیروت، ۱۴۰۵، بر اساس نسخه خطی دارالکتب، کتب خانسی، استانبول، رقم A.Y. ۱۳۵۰) بخشی به عنوان قراءه القراء المعروفین به چاپ رسیده است. وی در سال ۴۷۰ درگذشت و ابوبکر بن حامد بر وی نماز گزارد و در مقبره باب معمر دفن گردید.
۱۱. حامد بن احمد بن جعفر بن بسطام، ابو محمد طحیری، از کبار اصحاب ابو عبدالله محمد بن کرام می باشد. وی همنشین فقیه برجسته کرامی مهدی بن محمد بود. ر. ک: منتخب من السیاق، رقم ۶۳۸.
۱۲. ر. ک: مقدمه آقای شانه چی بر صحیفه سجاده، ص ۴۱. در مورد حامدی می توان گفت که وی نیز یکی از فقهای کرامی نیشابور می باشد و در علم قرائت فرد برجسته ای بوده است. وی در سال ۵۱۰ درگذشت و در مقبره باب معمر دفن گردید. ر. ک: منتخب من السیاق، رقم ۱۲۳۱.
۱۳. در مورد محمد آبادی، صریفینی نوشته است: وی از اصحاب ابو عبدالله محمد بن کرام می باشد و از طرف مادر از اقوام فاطمه دختر دقاق می باشد. ر. ک: منتخب من السیاق، رقم ۱۵۲۲.
۱۴. این کتاب توسط آقای قاسم نوری تصحیح و توسط انتشارات آستان قدس رضوی به چاپ رسیده است.
۱۵. منتخب من السیاق، رقم ۱۳.
۱۶. همان، رقم ۱۹.
۱۷. همان، رقم ۹۵۰.
۱۸. حدیثی نقل شده است و بعد از آن اشاره شده است که تمام متن حدیث به عینه در کتاب المذهب نوشته ابو عبدالله یاد شده است. مصحح محترم ابو عبدالله را به اشتباه ابو عبدالله ابن البیج حاکم نیشابوری معرفی کرده اند. در مورد متن نقل شده بنگرید به: فی قوارع القرآن، ص ۵۵.
۱۹. در مورد این فقیه کرامی با توجه به اسناد متون حدیثی موجود کرامی می توان گفت که وی از شاگردان ابن کرام بوده است. ر. ک: مقاله پژوهشی در مورد کرامیه، ص ۱۳۶. عبارت نقل شده از کتاب وی در قوارع، ص ۵۹، ۶۴.
۲۰. خرج له ابو عمرو و بن یحیی اجزاء، قرئ علیه. منتخب من السیاق، رقم ۱۹.
۲۱. ص ۹۶-۱۰۷.
۲۲. شواهد التنزیل، ج ۲ ص ۴۹۳-۵۱۱.

ابراهیم، ابو القاسم الادیب الهیصمی موجود است و کاملاً موید کرامی بودن او می باشد و از وی به عنوان یکی از اصحاب ابو عبدالله (محمد بن کرام) یاد شده است. ۹. بعدها نسخه به دست فقیه کرامی دیگر یعنی ابو عبدالله احمد بن عمر مشهور به زاهد الاندراپی افتاد^۱ و او نسخه را وقف مدرسه شیخ خود حامد بن احمد بن جعفر در نیشابور نمود. ۱۱. تمام نسخه و چند کتاب دیگر در سال ۴۲۹ در همین مدرسه کرامی نیشابور از آغاز تا انتها بر جمعی از علمای کرامیه قرائت شده است. عبارت واقف نسخه ها یعنی اندراپی، چنین است:

وقفه الاستاذ الامام ابو عبدالله احمد بن عمر الزاهد (الاندراپی) علی مدرسه شیخه الامام حامد بن احمد (بن جعفر بن بسطام) بیاب غرره و التولیه لعمر بن محمد (بن حسن) الحامدی. ۱۲. از علمایی که این کتاب ها نزد آنان قرائت شده است، می توان به برادر اندراپی، ابو القاسم عبدالله بن احمد الاندراپی، حامد بن جعفر و ابو محمد المظفر بن سعید محمد آبادی اشاره کرد. ۱۳. نسخه دیگری در این مجموعه به «رساله فی التذکیر و التأنیث» وجود دارد که کاتب آن ابوعلی حسن بن ابراهیم معرفی شده است؛ گرچه در مورد این که مولف کتاب چه کسی می باشد، در فهرست آستان قدس سخنی گفته نشده است.

فی قوارع القرآن

یکی دیگر از نسخه های این مجموعه کتابی با عنوان «فی قوارع القرآن» نوشته ابو عمرو محمد بن یحیی (م ۴۲۷) می باشد. ۱۴. به رغم کوتاهی و اختصار، این اثر به دلیل استفاده آن از منابع مهمی که اینک در دسترس نمی باشد، از اهمیت خاصی برخوردار است. ابو عمرو بن یحیی روابط نزدیکی با کرامیان داشته است. وی مدتی مستملی واعظ مشهور کرامی محمد بن اسحاق بن محمشاذ (م ۴۲۱) در شط الوادی بوده است. ۱۵. همچنین مطالبی را نزد فقیه کرامی محمد بن اسماعیل بن محمد بن ابراهیم بن المودن المکفوف مشهور به ابوبکر الفراء (م ۴۱۵) خوانده است. ۱۶. فقیه مشهور کرامی عبدالله بن محمد بن الهیصم (م ۴۶۷) از وی سماع حدیث نموده است. ۱۷. چند کتاب کرامی در این اثر ذکر شده است: نخست کتاب المذهب نوشته ابو عبدالله محمد بن کرام^{۱۸}، دوم کتاب عبادت یوم و لیله نوشته احمد بن محمد بن یحیی السلمی الدهان^{۱۹} و دو کتاب به نام های فضائل قرآن و دعوات که هر دو نوشته ابو سعید احمد بن محمد بن ابراهیم می باشد و گویا ابو عمرو هر دو اثر را نزد فرزند وی، یعنی ابوبکر الفراء سماع کرده است. ۲۰. نقل قول ها از ابو سعید فراوان است. گرچه این احتمال بعید نیست که فضائل قرآن، بابی از کتاب دعوات او باشد؛ در این صورت ما با یک کتاب روبرو هستیم.

